

Τ.Ε.Ι. ΠΑΤΡΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

**«Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΤΗΣ»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ

ΠΟΥΛΙΑΝΟΥ ΟΛΓΑ

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΠΕΝΕΤΑΤΟΣ

ΠΑΤΡΑ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
II. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ	3
III. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ. ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ - ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ.	13
IV. ΑΝΑΠΤΥΞΗ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΤΗΣ. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Μ.Ε.Δ. PLUS.	26
VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	40
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	42

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η τάση και η επιθυμία του ανθρώπου να επισκέπτεται ξένους τόπους, υπήρχε από την αρχαία εποχή. Αρκεί να θυμηθούμε τις περιηγήσεις του Πausανία, τα ταξίδια του Σόλωνα, του Ηροδότου και του Αδριανού, οι οποίοι μας παρέδωσαν πολύτιμες πληροφορίες για την τοπογραφία, το κλίμα, τον πολιτισμό των τόπων που επισκέπτονταν, αλλά και τις συνήθειες των λαών που γνώριζαν.

Ο Τουρισμός, επομένως, είναι μια επικοινωνιακή κατεξοχήν δραστηριότητα, που ανταποκρίνεται στην έμφυτη περιέργεια του ανθρώπου για το «αλλότριο», το διαφορετικό, είτε αυτό είναι κλίμα και φυσικό περιβάλλον είτε είναι πολιτισμός.

Στις μέρες μας, εξαιτίας της εξέλιξης και της τελειοποίησης των συγκοινωνιακών μέσων, που διευκολύνουν την πληροφόρηση και τις μετακινήσεις των ανθρώπων και της ανόδου του βιοτικού επιπέδου, ο τουρισμός είναι πλέον μια πολυδιάστατη δραστηριότητα επικοινωνίας, που αφορά την πλειοψηφία των πολιτών, και ένας από τους σπουδαιότερους παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης για τα περισσότερα κράτη.

Για την ελληνική οικονομία ο τουρισμός είναι αναμφισβήτητα ένας γερός άξονας στήριξης. Γνωρίζουμε πολύ καλά δε, ότι πέρα από τις φυσικές καλλονές και το εύκρατο κλίμα του τόπου, η μακρά του ιστορία και παράδοση και τα μνημεία που τις πιστοποιούν καθιστούν για πολλούς το ταξίδι στην Ελλάδα απαραίτητο.

II. ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ

Σύμφωνα με τη Διεθνή Ακαδημία Τουρισμού, τουρισμός είναι το σύνολο των ανθρώπινων μετακινήσεων και των δραστηριοτήτων που προκύπτουν από αυτές, οι οποίες (μετακινήσεις και δραστηριότητες) προκαλούνται από την εξωτερική και πραγματοποίηση του - σε διαφόρους βαθμούς και κατά διάφορη ένταση - σε κάθε άτομο αδρανούντος πόλου της απόδρασης.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα όμως που παρουσιάζει η έννοια του τουρισμού, είναι ο ορισμός της έννοιας «τουρίστας». Οι διαφορές ανάμεσα στους όρους «τουρίστας», «επισκέπτης» ή «εκδρομέας» έχουν μεγάλη σημασία για τη σωστή καταγραφή στατιστικών πληροφοριών για τον Τουρισμό.

Από το Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για τον Τουρισμό που συνήλθε στη Ρώμη το 1963 έχουμε τους παρακάτω ορισμούς για τον «επισκέπτη», τον «εκδρομέα» και τον «τουρίστα»:

Επισκέπτης είναι κάθε άτομο που επισκέπτεται μια χώρα, άλλη απ' αυτήν που κατοικεί, για οποιοδήποτε λόγο, εκτός από το να εργαστεί.

Τουρίστες είναι οι προσωρινοί επισκέπτες που μένουν τουλάχιστον 24 ώρες στη χώρα που επισκέπτονται και σκοπός της επίσκεψης τους είναι:

- Η ψυχαγωγία (διακοπές, υγεία, σπουδές, θρησκεία, αθλητισμός, πολιτισμός),
- Οι οικογενειακοί ή επαγγελματικοί λόγοι,
- Η συμμετοχή τους σε συνέδρια.

Τέλος, οι εκδρομείς είναι προσωρινοί επισκέπτες και μένουν λιγότερο από 24 ώρες στη χώρα που επισκέπτονται (συμπεριλαμβανομένων

αυτών που ταξιδεύουν σε συνέδρια).

Η Διεθνής Ομοσπονδία Δημοσιογράφων και Συγγραφέων επίσης λέει για τον τουρίστα, ότι «τουρίστας είναι αυτός που πραγματοποιεί μια μετακίνηση πέραν του συνήθους περιβάλλοντος του, για μια οποιαδήποτε αιτία (εκτός της μόνιμης εγκατάστασης και εργασίας) και που χρησιμοποιεί το χρόνο της αργίας του, για την ικανοποίηση της περιέργειας του σε όλες τις μορφές της και τις ανάγκες του για ανάπαυση ή ψυχαγωγία, για χρονικό "διάστημα τουλάχιστον (minimum) 24 ωρών.

Διαπιστώνουμε ότι οι κύριες παράμετροι που ορίζουν τον τουρίστα είναι η μετακίνηση, ο σκοπός της και η διάρκεια παραμονής.

Επειδή ο Τουρισμός περιλαμβάνει αγαθά και υπηρεσίες από διάφορους τομείς είναι προτιμότερος ο όρος «Τουριστικός Τομέας» από τον όρος «Τουριστική Βιομηχανία» αφού ο πρώτος αναφέρεται σ' ένα σύμπλεγμα βιομηχανικών και εμπορικών δραστηριοτήτων και ανταποκρίνεται στην ευρύτητα των αγαθών που εξυπηρετούν την τουριστική ζήτηση. Αγαθά που στο μεγαλύτερο μέρος τους ανήκουν στον τομέα των υπηρεσιών.

Τα συστατικά «στοιχεία» του τουριστικού τομέα μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: τα άμεσα συνδεδεμένα μ' αυτόν, και τα έμμεσα συνδεδεμένα μ' αυτόν. Τα πρώτα ασχολούνται αποκλειστικά σχεδόν με τον Τουρισμό, τα δεύτερα απλώς βελτιώνουν τα κέρδη τους λόγω Τουρισμού.

Σ αυτήν την 2^η κατηγορία μπορούμε να περιλάβουμε τα μουσεία και γενικά τους χώρους πολιτιστικών εκδηλώσεων όπως και τους διοργανωτές καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

Με βάση τον αριθμό των περιηγητών τα φυσικά όρια μιας χώρας, τις

οικονομικές δυνατότητες των τουριστών και τον επιδιωκόμενο σκοπό τους, ο τουρισμός διακρίνεται στις εξής κατηγορίες αντίστοιχα:

- Μεμονωμένος ή ομαδικός,
- Εξωτερικός ή εσωτερικός,
- Λαϊκός ή κοσμοπολίτικος και
- Θρησκευτικός, αθλητικός, φυσιολατρικός, θεραπευτικός, καλλιτεχνικός, πολιτιστικός, συνεδριακός.

Η τελευταία διάκριση μας δίνει την αφορμή για να ερευνήσουμε τους λόγους για τους οποίους ταξιδεύει ο σύγχρονος άνθρωπος και τις απαιτήσεις του αφενός, και τα πεδία ανάπτυξης του σύγχρονου τουρισμού αφετέρου. Θα προηγηθεί όμως μια ιστορική, σύντομη, αναδρομή για να δούμε τόσο τη διάρκεια στο χρόνο της δραστηριότητας που λέγεται τουρισμός, όσο και τις διάφορες μορφές του σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, αποτέλεσμα των εκάστοτε οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών.

Πρόδρομοι του σημερινού τουρισμού είναι τα ταξίδια που έκανε ο άνθρωπος για διάφορες αιτίες από τα πολύ παλιά χρόνια.

Όπως επισημαίνει ο P. Laune - *Tourisme et Development des coilectivites*, Paris, 1981 - σε κάθε τόπο κοινωνίας και πολιτισμού αντιστοιχεί ένας τρόπος ταξιδιού και ένας τρόπος υποδοχής και δεν είναι παρά επιφανόμενο των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και πνευματικών μηχανισμών της κοινωνίας αυτής.

Εδώ περιλαμβάνονται οι εξερευνήσεις των αρχαίων και τα ταξίδια που έκαναν για εμπορικούς, θρησκευτικούς, μορφωτικούς ή πολιτικούς λόγους. Οι Φοίνικες θεωρούνται οι πρώτοι πραγματικοί έμποροι - ταξιδιώτες. Ονομαστά έμειναν τα ταξίδια των ελλήνων φιλοσόφων και ιστορικών. Οι φιλόσοφοι Θαλής, Πυθαγόρας και Πλάτων πηγαίνουν

στην Αίγυπτο, ο Αριστοτέλης ταξιδεύει στη Μικρά Ασία ενώ ιδιαίτερα φημισμένα είναι τα ταξίδια του ιστορικού Ηροδότου (Εύξεινος Πόντος, Κολχίδα, Κύπρος, Φοινίκη, Βαβυλωνία, Περσία, Σικελία, Αίγυπτος), του γεωγράφου Στράβωνα (Μικρά Ασία, Αρμενία, Εύξεινος Πόντος, Αιθιοπία, Αίγυπτος) και του ιστορικού Πausανία (Ιταλία, Περσία, Συρία και Αίγυπτος).

Οι Ρωμαίοι θεωρούνται οι πρώτοι που ταξιδεύουν για λόγους αναψυχής αν και εικάζεται ότι την ίδια περίπου εποχή παρόμοια ταξίδια επιχειρούσαν : οι Κινέζοι και οι Ιάπωνες.

Κατά το Μεσαίωνα, τα ταξίδια για λόγους αναψυχής μειώνονται γιατί οι δρόμοι δεν είναι ασφαλείς εξαιτίας της παρουσίας ληστών. Οι κυριότεροι λόγοι ταξιδιών εκείνη την εποχή^ ήταν θρησκευτικοί και κατακτητικοί (σταυροφορίες). Το ταξίδι του Μάρκο Πόλο στην Ασία και την Κίνα ανοίγει την εποχή των μεγάλων εξερευνήσεων του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα.

Πριν αναφερθούμε στις νεότερες εξελίξεις του Τουρισμού, σκόπιμο είναι να αναφερθούμε στο μεγάλο αριθμό των ξένων που περιηγήθηκαν τη χώρα μας μεταξύ 14^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Οι περισσότεροι ήταν επιστήμονες ή στρατιωτικοί και αρκετοί έγραψαν πολύ ενδιαφέροντα βιβλία με τις εντυπώσεις τους. Οι κυριότεροι από αυτούς τους περιηγητές ήταν οι Μποξόν και Κουρμεβέν (16^{ος} αιώνας), Μπλάντι, Μποσκίνι (17^{ος} αιώνας), Τουρνεφόρ,. Έγκμαντ (18^{ος} αιώνας), Χομπχάουζ, Ρος (19^{ος} αιώνας).

Ο Τουρισμός με τη σημερινή του μορφή ξεκινάει στην Αγγλία τον 16^ο αιώνα. Το έθιμο είναι να στέλνουν οι πλούσιοι αριστοκράτες τους γιους τους στην Ευρώπη, για να ολοκληρώσουν τη μόρφωση τους και να διευρύνουν τον ορίζοντα των γνώσεων τους. Μετά λοιπόν από ταξίδια για λόγους θρησκευτικούς ή εξερευνητικούς, φτάνουμε σε ταξίδια που

επιχειρήθηκαν με κίνητρα μορφωτικά και πολιτιστικά.

Νέα ώθηση στις μετακινήσεις δίνει, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στις ΗΠΑ, η εφεύρεση και η γρήγορη επέκταση του σιδηροδρόμου κατά τον 19^ο αιώνα. Τώρα τα ταξίδια αρχίζουν να μην είναι πλέον αποκλειστικό προνόμιο των πλουσίων. Το έργο του σιδηροδρόμου έρχεται να συμπληρώσει το ατμόπλοιο. Το 1896 αρχίζει η τακτική συνεδρίαση Ευρώπης και Αμερικής.

Το 19^ο αιώνα εμφανίζεται και ο πρώτος τουριστικός πράκτορας. Πρόκειται για τον άγγλο Τόμας Κουκ που το 1872 οργανώνει τον πρώτο γύρο του κόσμου. Στο μεταξύ πολλοί τον μιμούνται και σ' όλες τις πολιτισμένες χώρες του κόσμου εμφανίζονται πρακτορεία ταξιδιών.

Τον ίδιο αιώνα εκδίδονται και οι πρώτοι ταξιδιωτικοί οδηγοί από τον γερμανό Κάρλ Μπέντεκερ, όπου δίνονται πληροφορίες για αξιοθέατα ξενοδοχεία, εστιατόρια και μαγαζιά.

Το 19^ο αιώνα επίσης δημιουργούνται τα πρώτα φημισμένα θαλάσσια θέρετρα της Μεσογείου και της Αδριατικής που φιλοξενούν συνήθως για πολλούς μήνες κάθε χρόνο πλούσιες οικογένειες της Ευρώπης και της Αμερικής. Στην αρχή του 20ου αιώνα ωστόσο η εφεύρεση και αργότερα η τελειοποίηση δύο νέων μεταφορικών μέσων / θα σημάνει την αρχή μιας νέας εποχής για τον Τουρισμό, που τώρα γίνεται μαζικότερος και αρχίζει να απευθύνεται σε ευρύτερα στρώματα, Η πρώτη εφεύρεση είναι το αυτοκίνητο που σε συνδυασμό με τη βελτίωση και επέκταση του οδικού δικτύου συμβάλλει στον πολλαπλασιασμό των ταξιδιών αναψυχής. Παρά τη βελτίωση όμως που φέρνει το αυτοκίνητο, το αεροπλάνο είναι εκείνο που μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θα δώσει τη δυνατότητα σε εκατομμύρια ανθρώπους του πλανήτη μας να ταξιδεύουν από τη μια άκρη του ως την άλλη.

Για τους περισσότερους μελετητές ο κυριότερος λόγος που ταξιδεύει

ο κόσμος, θεωρείται η ανάγκη για αλλαγή και για γνωριμία με καινούργιους τόπους, πολιτισμούς και ανθρώπους. Αυτή η ανάγκη εμφανίζεται εντονότερη στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και θεωρείται αποτέλεσμα της μονότονης και μηχανοποιημένης ζωής σ' αυτές. Ο άνθρωπος αναζητάει περιοχές όπου η ζωή παραμένει πιο απλή και το περιβάλλον είναι καθαρότερο. Αυτό εξηγεί ως ένα βαθμό γιατί πολλοί κάτοικοι των προηγμένων χωρών διαλέγουν για Τουρισμό τις αναπτυσσόμενες μεσογειακές χώρες ή τις εξωτικές χώρες της Ασίας και της Αφρικής που έχουν παραδοσιακές κοινωνικές δομές και η φυγή από τον έντονο ρυθμό της ζωής είναι ολοκληρωτική. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της φυγής από την καθημερινότητα είναι και η προσπάθεια των σύγχρονων ταξιδευτών να ανακαλύψουν το αυθεντικό πρόσωπο του τόπου που επισκέπτονται. Θέλουν δηλαδή οι σύγχρονοι τουρίστες να γνωρίσουν την κρυμμένη «πίσω» πλευρά μιας περιοχής και / ενός πολιτισμού, την πλευρά αυτή που πιστεύουν ότι τους κρύβει η τουριστική βιομηχανία.

Υπάρχουν ωστόσο και ειδικοί λόγοι που κάνουν τους ανθρώπους να ταξιδεύουν. Πολλοί ταξιδεύουν από επιστημονικό ενδιαφέρον (αρχαιολογικό, εθνολογικό κλπ.) ή διότι συμμετέχουν σε κάποιο συνέδριο, αθλητική ή καλλιτεχνική εκδήλωση.

Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι ανάλογα με το επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας ποικίλλουν και οι αιτίες που ταξιδεύουν οι κάτοικοι της ή που την προτιμούν ως προορισμό τους οι τουρίστες. Στη δεύτερη περίπτωση μιλάμε για τα «τουριστικά προσόντα» μιας χώρας, δηλαδή τα φυσικά ή επίκτητα εφόδια αυτής και των κατοίκων της, τα οποία μπορούν να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των περιηγητών. Τα φυσικά τουριστικά προϊόντα της χώρας μας είναι η γεωγραφική της θέση, το κλίμα της, οι φυσικές καλλονές της, τα περίεργα φυσικά φαινόμενα. Στα

επίκτητα τουριστικά προσόντα της χώρας μας, περιλαμβάνονται οι ιστορικοί και αρχαιολογικοί χώροι, οι αξιόλογες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, τα ήθη και τα έθιμα, η λαϊκή τέχνη και οι τοπικές ενδυμασίες, οι εκθέσεις, οι λουτροπόλεις, ο αθλητισμός.

Αρκετοί μελετητές προσπαθούν να δημιουργήσουν μια τυπολογία του Τουρισμού που να στηρίζεται στα διαφορετικά αίτια που ταξιδεύει ο κόσμος. Έτσι π.χ. ο Τουρισμός χωρίστηκε σε Πολιτιστικό Τουρισμό (που περιλαμβάνει τον Εθνολογικό και ιστορικό τουρισμό) και σε Φυσιολατρικό Τουρισμό (που περιλαμβάνει τον Περιβαλλοντικό, τον Αθλητικό και τον Τουρισμό Αναψυχής).

Ο J. Rossi στο International Tourism Statistics Methodology of Collection Resentation Analysis and Forecasting of the Statistics Series, 1975, χώρισε τις αιτίες που ταξιδεύει κόσμος κατά ποσοστά: διακοπές - ξεκούραση 70%, επαγγελματικοί λόγοι 10%, οικογένεια - σπουδές- θρησκευτικοί λόγοι 10%. Άλλοι λόγοι 10%.

Μια άλλη τυπολογία, χωρίζει τον Τουρισμό σε: Ψυχαγωγικό, Φυσιολατρικό, Μορφωτικό, Καλλιτεχνικό, Θρησκευτικό, Αθλητικό, Επαγγελματικό, Υγείας,

Το πρόβλημα μ' αυτούς τους διαχωρισμούς είναι, πως εμφανίζονται αρκετά δογματικοί γιατί τις περισσότερες φορές οι τουρίστες δεν ταξιδεύουν για ένα μόνο λόγο, αλλά για πολλούς λόγους συγχρόνως, απ' αυτούς που προαναφέρθηκαν.

Συμπερασματικά σ' αυτό το σημείο, θα λέγαμε ότι ο τουρισμός οδηγεί στην ανύψωση του πολιτιστικού επιπέδου και βοηθάει στην αμοιβαία γνωριμία των λαών, διότι είναι έμφυτη σε κάθε άνθρωπο η ροπή να γνωρίσει τους άλλους συνανθρώπους του, ομοεθνείς ή αλλοεθνείς, με το να ταξιδεύει κοντά ή μακριά από τον τόπο του και έτσι να διευρύνει τις υφιστάμενες γνώσεις του.

Η μεταπολεμική, οικονομική ανόρθωση της Ευρώπης με τη σταδιακή αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος και του ελεύθερου χρόνου στις αναπτυγμένες χώρες σε συνδυασμό με τη δημιουργία του «Κράτους Πρόνοιας» σ' αυτές, την άνοδο του επιπέδου ζωής, την καθιέρωση του θεσμού των διακοπών αλλά και την ανάπτυξη των συγκοινωνιών και της επικοινωνίας γενικότερα, οδήγησε στην κάθοδο της Ευρώπης -^ χώρες που είναι οι κυριότερες «αποστολείς» τουριστών - προς τις ακτές της Μεσογείου και στην ανάπτυξη των οργανωμένων διακοπών, δηλαδή του μαζικού τουρισμού (μέσα δεκαετίας '50). Οι μεσογειακές χώρες η Γαλλία, η Ιταλία και αργότερα η Ισπανία - με τελευταία την Ελλάδα - καθιερώνονται σαν χώρες υποδοχής τουριστών και οργανώνονται σιγά-σιγά ειδικά για το σκοπό αυτό.

Έτσι, αρχίζει μεταπολεμικά και στην Ελλάδα, τη χώρα μας, η εποχή της ταχύτατης ανάπτυξης του τουρισμού, αφού οι κρατικοί φορείς θεώρησαν ότι μπορεί να γίνει βασική πηγή κάλυψης των βραχυπρόθεσμων αναγκών της χώρας μας σε συνάλλαγμα. Αυτή η γρήγορη ανάπτυξη στηρίχθηκε στην κρατική βοήθεια τόσο σε διοικητική υποδομή όσο και σε επενδύσεις. Η απόφαση του κράτους να ενισχύσει την τουριστική ανάπτυξη εκφράζεται με την ίδρυση αυτοτελούς οργανισμού οι αρμοδιότητες του οποίου θα καλύπτουν τις διάφορες δραστηριότητες του τουριστικού τομέα. Βέβαια ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού - Ε.Ο.Τ. - ιδρύεται ήδη από το 1929, Τα επόμενα χρόνια υπάγεται στις αρμοδιότητες διαφόρων υπουργείων. Η ραγδαία ανάπτυξη του τουρισμού μεταπολεμικά οδηγεί στην επανασύσταση του ΕΟΤ το 1950 και στην αποφασιστική διεύρυνση των δυνατοτήτων του. Με προγραμματισμένα βήματα στην αρχή έγιναν προσπελάσιμοι και αξιοποιήθηκαν οι κυριότεροι αρχαιολογικοί τόποι της χώρας, χτίστηκαν πρότυπα ξενοδοχεία στα πιο σημαντικά από τουριστικής πλευράς σημεία της χώρας, οργανώθηκαν φεστιβάλ και

παράλληλες πολιτιστικές εκδηλώσεις και γενικά δημιουργήθηκε μια αξιολογή για την εποχή βασική τουριστική υποδομή και δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την ανάληψη επενδυτικών δραστηριοτήτων στον κλάδο του τουρισμού, από την ιδιωτική πρωτοβουλία. Έτσι ως τα μέσα της δεκαετίας του '60 ο ελληνικός τουρισμός αναπτύσσεται με φυσιολογικούς ρυθμούς . Από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 70, η τουριστική πολιτική έχει σαν κύριους στόχους την επιτάχυνση και μεγιστοποίηση της τουριστικής ανάπτυξης και την αύξηση του τουριστικού δυναμικού της χώρας με γρήγορους ρυθμούς. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 συνεχίζεται η εκρηκτική ανάπτυξη του τουρισμού στις ήδη «καθιερωμένες» περιοχές, ή σε νέες, που στο μεταξύ «καθιερώθηκαν».

Η ίδια δεκαετία χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη νέων, ειδικών μορφών τουρισμού, που με σεβασμό στον άνθρωπο στον επιλεκτικό περιηγητή και το περιβάλλον έρχονται να λειτουργήσουν συμπληρωματικά και σαν ποιοτικό αντίβαρο στον τυποποιημένο και σαρωτικό ποσοτικό χαρακτήρα του μαζικού τουρισμού. Ο οικοτουρισμός, ο μορφωτικός τουρισμός, ο αθλητικός τουρισμός κλπ. μπορούν να αξιοποιήσουν και να τονώσουν απομακρυσμένες και αναξιοποίητες περιοχές που διαθέτουν φυσικούς πόρους. Οι ειδικές αυτές μορφές τουρισμού συνεισφέρουν στην περιφερειακή ανάπτυξη, ενώ ταυτόχρονα προσδίδουν στον τουρισμό την ανθρώπινη διάσταση του και ενισχύουν τον πολιτιστικό και εκπολιτιστικό του ρόλο.

Εναρμονισμένες με τη βασική πολιτική επιλογή για αυτοδύναμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας, είναι οι κύριες επιδιώξεις της τουριστικής πολιτικής, σύμφωνα με το πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης 1983-87 από το Υ.Π.Ε.Θ.Ο. Στόχος του προγράμματος ήταν η δημιουργία ενός

ανταγωνιστικού και αποδοτικού κλάδου και η ισόρροπη ανάπτυξη του τουρισμού σε σχέση με τους άλλους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας. Η αναβάθμιση των προσφερόμενων υπηρεσιών, η παροχή κινήτρων για την ανάπτυξη νέων πόλων τουριστικής έλξης, η προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος και η προώθηση νέων μορφών τουρισμού είναι μερικοί από τους επιμέρους στόχους της πολιτικής αυτής.

Τέλος, για το Πολυταμειακό Επιχειρηματικό Πρόγραμμα «Τουρισμός - Πολιτισμός» - Νοέμβριος 1994 - το οποίο έχει τεθεί σε εφαρμογή, θα αναφερθούμε διεξοδικά σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

III. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ. ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ - ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΡΕΘΥΜΝΟΥ.

Τα χαρακτηριστικά στοιχεία του τουρισμού διακρίνονται σε φυσικά - κλιματολογικά, πολιτιστικά και οικονομικά. Πολιτιστικά αγαθά χαρακτηριστικά του ελληνικού τουρισμού είναι όλα τα μνημεία του ελληνικού πολιτισμού (κλασσικού - βυζαντινού - νεώτερου) και αποτελούν την πολιτιστική κληρονομιά μας. Αυτά διακρίνονται σε κινητά, δηλαδή έργα τέχνης κάθε είδους και μορφής, χειρόγραφα, αρχεία, φιλμς, φωτογραφίες, μαγνητοταινίες κλπ. και ακίνητα, δηλαδή αρχαιολογικοί χώροι, ιστορικοί χώροι, ναοί, χαρακτηριστικά οικοδομήματα.

Οι παραπάνω διακρίσεις αναφέρονται στη συμφωνία της Χάγης της 14 Μαρτίου 1954. Με τη γενικότερη σημασία του ο όρος «μνημεία» δηλώνει κάθε τι που έχουν κατασκευάσει οι άνθρωποι σε παλαιότερες εποχές και είναι ενδεικτικά της αισθητικής, της τέχνης τους, της φιλοσοφίας τους και της αντίληψης τους για τη ζωή, τον άνθρωπο, το θείο αλλά και της κοινωνικής τους οργάνωσης και της καθημερινής τους ζωής. Μνημεία λοιπόν είναι όχι μόνο τα αξιόλογα έργα τέχνης, όπως τα αγάλματα, τα ζωγραφικά ή τα αρχιτεκτονικά έργα, αλλά και τα αντικείμενα που έχουν πρακτική χρησιμότητα όπως τα αγγεία καθημερινής χρήσεως, τα εργαλεία κλπ. Η αρχαιολογία εξετάζει μνημεία αρχιτεκτονικά (ναοί, ανάκτορα, τάφοι, θέατρα, οχυρώσεις κλπ.), ζωγραφικά (αγγειογραφίες, τοιχογραφίες, μωσαϊκά), γλυπτά (αγάλματα και ανάγλυφα), αντικείμενα μικροτεχνίας (κοσμήματα, σφραγιδόλιθοι κλπ.), νομίσματα.

Ορισμένα από τα μνημεία αυτά διασώθηκαν ως τις μέρες μας σε καλή ή κακή κατάσταση, άλλα αποκαλύφθηκαν τυχαία και άλλα ήλθαν στο

φως με ανασκαφές. Τα αρχαιολογικά ευρήματα και μνημεία μας βοηθούν να γνωρίσουμε και να συγκρίνουμε τους διάφορους πολιτισμούς κατά τη διαδρομή του χρόνου και κυρίως τα αντικείμενα τέχνης, γιατί στην τέχνη εμφανίζεται η πραγματική φυσιογνωμία κάθε πολιτισμού.

Με τα πολιτιστικά αγαθά, την προστασία τους, την ανεύρεση και διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, ασχολούνται η UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Διεθνής Ένωση Αρχιτεκτόνων, το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και χώρων, η Διεθνής Οργάνωση Ιστορικών Πύργων.

Το πολιτιστικό αγαθό, είτε είναι δημιούργημα του χθες είτε του σήμερα, είτε ανήκει σε ένα νεκρό ή ζωντανό πολιτισμό, έχει αξία ιστορική, αρχαιολογική, καλλιτεχνική, επιστημονική, τεχνολογική και σημασία υπερατομική (για ένα λαό, μια μεγάλη ομάδα, ένα πλατύ ενδιαφερόμενο κοινό). Με άλλη πιο θεωρητική διατύπωση, θα λέγαμε ότι οι πολιτιστικές αξίες αντικειμενοποιούνται σε υλικούς φορείς και εκφράζονται με υλικά μέσα (π.χ. η ομορφιά στο άγαλμα, η αλήθεια στο επιστημονικό βιβλίο).

Για λόγους πρακτικούς κάθε δημιούργημα του υλικού ή πνευματικού πολιτισμού που έχει γενικότερη κοινωνική αποδοχή και πιστεύεται ότι αντέχει στο χρόνο, μπορεί να θεωρηθεί πολιτιστικό αγαθό, είτε είναι έργο τέχνης, ιστορικό μνημείο, επιστημονικό δημιούργημα ή τεχνολογικό επίτευγμα.

Οι πολιτιστικές αξίες της χώρας μας καλύπτουν μια περίοδο περίπου 3,000 ετών: Κρητομυκηναϊκός πολιτισμός, κλασσική περίοδος, ελληνιστικοί χρόνοι, Βυζάντιο, Φραγγοκρατία, νεώτερα χρόνια. Αρχαϊκά και κλασσικά μνημεία έχουν αξιοποιηθεί σε σημαντικό βαθμό, ανασκαφές συνεχίζουν να γίνονται σε πολλά μέρη της Ελλάδας, ενώ

ειδική μέριμνα υπάρχει για τα μνημεία της βυζαντινής περιόδου. Μνημεία των νεωτέρων χρόνων, κυρίως νεοκλασικά οικήματα, άρχισαν τα τελευταία χρόνια να αξιοποιούνται. Η Ακρόπολη των Αθηνών, η Ολυμπία, οι Μυκήνες, το Δίον, η Επίδαυρος, οι Δελφοί, η Πέλλα και η Βεργίνα, η Κνωσσός και η Φαιστός, η Λίνδος στη Ρόδο, η Δήλος, τα θέατρα της Δωδώνης και των Φιλίππων, αρχαίοι ναοί αλλά και βυζαντινά μοναστήρια, χριστιανικοί ναοί, φρούρια ενετικά, όλα αποτελούν αδιάσειστα στοιχεία της μεγάλης ιστορίας του πολιτισμού,

Ένα πλήθος μουσείων στην Αττική, αλλά και στην περιφέρεια, στεγάζει την πολιτιστική μας κληρονομιά, αλλά και την ιδιαίτερη τοπική παράδοση (αρχαιολογικά, ιστορικά, λαογραφικά ή μουσεία λαϊκής τέχνης, μουσεία βυζαντινής τέχνης, πινακοθήκες). Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι ελλείψεις είναι πολλές και εμφανείς.

Η απουσία Μουσείου Μοντέρνας Τέχνης - τουλάχιστον στην πρωτεύουσα - είναι αισθητή. Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη εγκαινιάστηκε μόλις το 1995. Αδυναμίες όμως παρουσιάζονται. και στη λειτουργία των Μουσείων, στο βαθμό που αυτά δεν είναι οργανωμένα, εξοπλισμένα και στελεχωμένα έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του σύγχρονου επισκέπτη, έλληνα και ξένου. Οι δυνατότητες πρόσβασης, οι ώρες λειτουργίας, η φύλαξη, ταξινόμηση και παρουσίαση των ευρημάτων, η καταλληλότητα των χώρων, η ενημέρωση των επισκεπτών (αφίσες, κάρτες,, κατάλογοι, διαφήμιση), η λειτουργία: παράλληλων εκδηλώσεων, πολιτιστικών εντός των μουσείων, η συνεργασία και οι ανταλλαγές (ύπαρξη ενός δικτύου μουσείων) ανάμεσα στα μουσεία της Ελλάδας, αλλά και του εξωτερικού, πρέπει να απασχολήσουν σοβαρά τους αρμόδιους φορείς, ώστε η επίσκεψη στο μουσείο να μην έχει μόνο «διδασκτικό» χαρακτήρα, αλλά να είναι ευχάριστη, δημιουργική και να αποτελεί αφορμή για παραπέρα

γνωριμία του τόπου μας. Η ιδιωτική πρωτοβουλία κινείται προς αυτή την κατεύθυνση, στα πλαίσια των δυνατοτήτων της, αλλά δεν αρκεί. Χρειάζεται ολοκληρωμένη πολιτική για τα μουσεία από την πλευρά της Πολιτείας και συγκεκριμένες ενέργειες σε νομαρχιακό και τοπικό επίπεδο.

Για μια χώρα που στηρίζει τον τουρισμό της και στο σημαντικό πολιτιστικό της παρελθόν η λαϊκή αρχιτεκτονική, οι γιορτές και τα έθιμα δεν πρέπει να παραβλεφθούν. Πολλές είναι οι θρησκευτικές αγροτικές γιορτές που επιβιώνουν στις Κυκλάδες, για, παράδειγμα, και έχουν την καταγωγή τους στην αρχαία Ελλάδα. Οι περισσότερες απ' αυτές γίνονται το καλοκαίρι και στις αρχές του φθινοπώρου και έχουν μια κοινή διαδικασία προπαρασκευής. Χωρίζονται συνήθως σε τρία μέρη: λειτουργία - λιτάνευση - φαγητό και χορός γύρω από την εκκλησία. Εκτός όμως από τις γιορτές αυτές επιβιώνουν στην περιοχή διάφορα παλιά έθιμα όπως ο ξακουστός σιφνέικος γάμος και τα πολύ όμορφα νησιώτικα τραγούδια που συνοδεύουν γιορτές, γάμους και βαφτίσια. Οι γιορτές, τα τοπικά έθιμα, οι χοροί και η πλούσια μουσική παράδοση που συνοδεύουν όλες τις σημαντικές στιγμές της ζωής (γέννηση, βάφτιση, γάμος, εργασία, ξενιτεμός και επιστροφή, θάνατος) και αναδεικνύει τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση και το Θεό, δυναμώνουν τα αισθήματα αλληλεγγύης των κατοίκων και τους δίνουν την αίσθηση ότι μοιράζονται τις ίδιες αξίες και έχουν κοινή πολιτιστική ταυτότητα. Λαϊκές γιορτές και έθιμα επιβιώνουν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, Η υποστήριξη και προβολή τους είναι αναγκαία, πρέπει όμως να αντιμετωπίζονται ως πολιτιστικές αξίες και όχι ως απλοϊκό φολκλόρ.

Η ελληνική λαϊκή αρχιτεκτονική με την ιδιαιτερότητα που είναι η στενή σχέση με το κλίμα και το φυσικό χώρο όπου δημιουργείται, πετυχαίνει μια θαυμαστή αρμονία ανάμεσα στο δομημένο και το φυσικό

περιβάλλον. Ας θυμηθούμε την κυκλαδίτικη λαϊκή αρχιτεκτονική ή την αρχιτεκτονική του Πηλίου και των Ζαγοροχωρίων. Οι παραδοσιακοί οικισμοί θεωρούνται αξιόλογα πολιτιστικά μνημεία των νεότερων χρόνων. Πολύ ενδιαφέρουσα είναι και η αρχιτεκτονική των εκκλησιών - χτισμένες στα πιο απίθανα μέρη -και των μοναστηριών πολλά από τα οποία διαθέτουν πολύτιμα ιστορικά κειμήλια.

Η ανάγκη να προστατευθεί η σπουδαία μας λαϊκή αρχιτεκτονική έγινε φανερή και από την απογραφή των αξιόλογων οικισμών της χώρας. Η πρώτη απογραφή έγινε το 1972-73. Σύμφωνα με αυτή, οι νομοί Δωδεκανήσου και Κυκλάδων είναι οι δύο πρώτοι με τους αξιολογότερους οικισμούς στο σύνολο της χώρας και πρέπει να προστατευθούν.

Σε μια χώρα με μοναδικό πολιτιστικό παρελθόν και αξιοσημείωτο πολιτιστικό παρόν όπως είναι η Ελλάδα, το τι θα προστατευθεί αποτελεί μεγάλο πρόβλημα, όταν μάλιστα είναι απαραίτητο να αποφευχθούν έστω και καλόπιστες καταχρήσεις.

Αν όμως οι απαραίτητες ενέργειες - και κυρίως η νομοθεσία - γίνουν με συνείδηση ότι προστασία πολιτιστικού αγαθού σημαίνει, σε τελευταία ανάλυση, εξασφάλιση των βάσεων του πολιτισμού μας και της ίδιας μας της ύπαρξης, τα λάθη θα αποφευχθούν και η χώρα μας μπορεί να είναι μια παγκόσμια δύναμη στον τομέα του πολιτισμού.

Ήδη από τη 10ετία του '60 ο Ε.Ο.Τ. ασχολήθηκε περισσότερο με τον εμπλουτισμό της τουριστικής προσφοράς σε συμπληρωματικές, τουριστικές και μη, δραστηριότητες. Σ' αυτά περιλαμβάνονται προσπελάσεις και εξωραϊσμοί αρχαιολογικών χώρων και νεωτέρων μνημείων, οργάνωση φεστιβάλ και συναφών εκδηλώσεων. Ως γνωστόν, μέσα στις αρμοδιότητες του Ε.Ο.Τ. είναι και η οργάνωση πολλών καλλιτεχνικών εκδηλώσεων -συναυλίες, θεατρικές και χορευτικές

παραστάσεις - σε ανοιχτά θέατρα το καλοκαίρι, όπως το Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου, εκδηλώσεις θεάτρου Λυκαβητού, Φεστιβάλ Φιλίππων, Δωδώνια, Δημήτρια, γιορτές κρασιού Ήχος και Φως. Το φεστιβάλ Αθηνών συμπληρώνει φέτος 45 χρόνια δημιουργικής δραστηριότητας. Στο χρονικό αυτό διάστημα πρόβαλε την ελληνική καλλιτεχνική παραγωγή, παρουσίασε τα σημαντικότερα συγκροτήματα μουσικής, θεάτρου, όπερας απ' όλο τον κόσμο, φρόντισε για τη διεθνή ακτινοβολία της Αθήνας, ξαναζωντανεύοντας στην παγκόσμια συνείδηση την εικόνα μιας πάντα προπορευόμενης πολιτιστικής Ελλάδας. Αξιοσημείωτο στον τομέα αυτό είναι και η παράλληλη παρουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης με τη διοργάνωση τοπικών εκδηλώσεων σε όλη την Ελλάδα - κατά τους θερινούς μήνες - με αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την προστασία και προβολή ιστορικών χώρων (φρούρια, κάστρα, πύργοι, θέατρα), την αξιοποίηση εγκαταλελειμμένων χώρων (παλιά εργοστάσια, αποθήκες) ή την κατασκευή νέων λειτουργικών χώρων (θέατρα, αίθουσες).

Εκτός από κάθε αμφισβήτηση είναι ότι οι εκτός τουριστικής υποδοχής και διακίνησης τουριστικές υπηρεσίες, στις οποίες βασικά περιλαμβάνονται οι κάθε είδους καλλιτεχνικές και πολιτιστικές απολαύσεις, η κάθε μορφή ψυχαγωγίας και διασκέδασης, κάθε είδους σπορς, κάθε δυνατή παροχή ευκαιρίας και ευχέρειας για την απόλαυση της φύσης, είναι αφενός από τα πιο ουσιαστικά κίνητρα για την προσέλκυση του διεθνούς τουριστικού ρεύματος, αλλά και σημείο εκκίνησης για βελτίωση του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου του λαού μας αφετέρου.

Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε μνεία για τις μουσικές εκδηλώσεις στο μικρό θέατρο της Αρχαίας Επιδαύρου, η Μικρή Επίδαυρος όπως επικράτησε να ονομάζεται, μια πρωτοβουλία που ξεκίνησε πριν από 7

χρόνια από το δήμο Αρχαίας Επιδαύρου, το σύλλογο «Φίλων της Μουσικής» αλλά και τα υπουργεία Πολιτισμού και Ανάπτυξης που συντονίζουν τις προσπάθειες και βρήκε θετική ανταπόκριση από το κοινό. Με προγράμματα συναυλιών μουσικής και λόγου που διακρίνονται για την ευαισθησία και την ατμοσφαιρικότητά τους, ο «Μουσικός Ιούλιος» φιλοδοξεί να γίνει, θεσμός στα πολιτιστικά μας πράγματα, ενώ το θέατρο παίρνει πια τη θέση του δίπλα στο μεγάλο θέατρο του Ασκληπείου, στο Ωδείο Ηρώδου Αττικού και στα τόσα άλλα αρχαία θέατρα που κάθε χρόνο δίνουν ζωή στην αρχαία παράδοση ψυχαγωγίας και εκπαίδευσης. Η αναβίωση του εντάσσει στη σημερινή πολιτιστική ζωή ένα χώρο ξεχασμένο επί 23 αιώνες και αυτό αποτελεί μια σημαντική πολιτιστική πρόκληση.

Ιστορικές διαδρομές, δρόμοι που περνούν ανάμεσα από μεσαιωνικά τείχη, βυζαντινές εκκλησίες, αρχαίους ναούς, συναντώνται με την ομορφιά του τοπίου της περιοχής. Όλα αυτά έρχονται να ενισχύουν από τη μια και: να συμπληρώσουν από την άλλη την ταυτότητα, το ρόλο και τη φήμη της Αρχαίας Επιδαύρου, αφού στην αρχαιότητα η αρμονική συνύπαρξη των δύο αρχαίων θεάτρων ήταν γεγονός και αυτή η συνύπαρξη είναι που επιχειρείται ξανά. Έτσι το μικρό αλλά θαυμαστό θέατρο θα ενταχθεί στον πολιτιστικό χάρτη της Ευρώπης ως χώρος δημιουργίας και ως μαγνήτης τουριστικός, ενώ η λειτουργία του θα χρηματοδοτεί τις αναστηλωτικές εργασίες.

Τουρισμός είναι μια δραστηριότητα η οποία συνίσταται στο να διατριβεί κάποιος μακριά από τον τόπο της μόνιμης διαμονής του, για διασκέδαση, ανάπαυση, για πλουτισμό της πείρας του, ανύψωση του μορφωτικού του επιπέδου από την παρουσία νέων μορφών της ανθρώπινης δράσης και από τις εικόνες μιας άγνωστης φύσης λέει "ένας άλλος ορισμός του τουρισμού. Σ' αυτό το πνεύμα η GRECOTEL – μία

από τις μεγαλύτερες ξενοδοχειακές μονάδες της χώρας έχει αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες. Με βασική αρχή ότι ένας τρόπος για να επιτύχουμε την αναβάθμιση που χρειάζεται ο τουρισμός μας είναι η προστασία και διαχείριση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, η εταιρεία έρχεται να εκπροσωπήσει επάξια τον ιδιωτικό τομέα, βασιζοντας το σχέδιο δράσης της σε δύο θεμελιώσεις- την ίδρυση μόνιμου τμήματος (επαγγελματικού) Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, την επιστημονική στήριξη και μεθόδευση όλων των δράσεων συνεργαζόμενη με το Πανεπιστήμιο Cambridge της Αγγλίας και το Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Το πρόγραμμα της GRECOTEL δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα σε εκτός των ξενοδοχείων περιβαλλοντικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Έτσι ενίσχυσε, όχι μόνο οικονομικά, τις ανασκαφές στην περιοχή Ελεύθερνα της Κρήτης, που έφεραν στο φως σημαντικότερο Γεωμετρικό - Αρχαϊκό Νεκροταφείο και ξεκίνησαν εδώ και δέκα χρόνια από το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ακόμα ήταν επίσημος χορηγός της Έκθεσης με τα ευρήματα των ανασκαφών.. Τα προγράμματα αυτά έχουν σκοπό κυρίως την αλλαγή της νοοτροπίας, τόσο των πελατών, όσο και του ντόπιου τουρισμού και βαθμιαία συνεισφέρουν στην προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος μέσω του τουρισμού.

Πολιτιστική υποδομή (θέατρα, πολιτιστικά κέντρα κλπ.), ετήσιες και έκτακτες πολιτιστικές εκδηλώσεις, μουσεία, αρχαιολογικοί χώροι και επισκέψιμα μνημεία, θεσμικό πλαίσιο προστασίας μνημείων, έργα συντήρησης και αποκατάστασης μνημειακών συνόλων, αρχαιολογικές αποστολές άλλων χωρών, καλλιτεχνικά επιμελητήρια, είναι μερικοί μόνο από τους τομείς στους οποίους συνοψίζονται όλα τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν το φάσμα των δραστηριοτήτων και υποδομών των Μεσογειακών Περιφερειών, στα πλαίσια του προγράμματος MED PLUS

για τον πολιτισμό και την πολιτιστική κληρονομιά, ένα πρόγραμμα σημαντικών προδιαγραφών.

Μια άλλη ενέργεια σε θεσμικό επίπεδο είναι η κατάργηση της Υπηρεσίας Τουριστικών εκδηλώσεων και της Διεύθυνσης Καλλιτεχνικών και Τουριστικών Εκδηλώσεων του Ε.Ο.Τ., με σχέδιο νόμου που προβλέπει τη σύσταση Ανώνυμης Εταιρείας με την επωνυμία «Ελληνικό Τουριστικό Φεστιβάλ Α.Ε.» και έχει εκπονηθεί από τη Διοίκηση του Οργανισμού και βρίσκεται στο Υπουργείο Ανάπτυξης. Σκοπός της εταιρείας με έδρα την Αθήνα, όπως ορίζεται στο σχετικό άρθρο, είναι η οργάνωση και εκμετάλλευση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, η ανάθεση σε μουσικά, θεατρικά και άλλα καλλιτεχνικά ελληνικά και ξένα συγκροτήματα, εκτέλεσης μουσικών προγραμμάτων, θεατρικών παραστάσεων και άλλων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και γενικά η ανάληψη και υλοποίηση κάθε δραστηριότητας που αποβλέπει στην προβολή της θεατρικής ορχηστρικής και μουσικής τέχνης και συμβάλλει στην τουριστική και πολιτιστική προβολή και ανάπτυξη, ώστε να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά τα τουριστικά προβλήματα της πρωτεύουσας και να δοθεί έμφαση στην προσέλκυση τουριστών με βασικό ερέθισμα την πολιτιστική της ταυτότητα. Η εταιρεία βέβαια έχει τη δυνατότητα, με απόφαση του διοικητικού συμβουλίου, να ιδρύει πρακτορεία ή άλλα γραφεία σε πόλεις της Ελλάδας ή και του εξωτερικού.

«Παρέμβαση ζωής στο Ρέθυμνο»

Στο Ρέθυμνο έχουν ξεκινήσει σημαντικότερα έργα υποδομής, διάσωσης και ανάδειξης της παλιάς πόλης και της ευρύτερης περιοχής μέσα από ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα δράσης με τη μορφή προγραμματικής σύμβασης μεταξύ Υ.Υ.ΠΟ, ΥΠΕΧΩΔΕ, ΕΟΤ, Περιφέρειας Κρήτης, νομαρχίας και δήμου Ρεθύμνης, ύψους πολλών

δισ. δρχ.

Η παλιά πόλη του Ρεθύμνου έχει κηρυχθεί ιστορικό διατηρητέο μνημείο και παραδοσιακός οικισμός με βάση θεσμοθετημένες και καθιερωμένες αρχές, την κείμενη νομοθεσία και εγκεκριμένες μελέτες. Είναι ένα από τα πιο καλά διατηρημένα και ενδιαφέροντα οικιστικά σύνολα της χώρας μας από την περίοδο της Ενετοκρατίας. Παράλληλα το Ρέθυμνο αποτελεί μια ζωντανή ελληνική πόλη, ιδιαίτερα τουριστική, η οποία αντιμετωπίζει από χρόνια πολλά προβλήματα, που προέκυψαν από την απότομη, άναρχη και απρογραμματίστη ανάπτυξη της. Η φιλοσοφία του Δήμου Ρεθύμνης, για την προστασία και ανάδειξη της παλιάς πόλης εστιάζεται τα τελευταία 10 χρόνια στα εξής δεδομένα: πρώτον, στην τεράστια ιστορική, αισθητική και πολιτιστική αξία του Ιστορικού Κέντρου, ιδιαίτερα για μια πόλη με πνευματική παράδοση και πνευματικούς - πολιτιστικούς στόχους όπως το Ρέθυμνο. Δεύτερον, στο ότι αποτελεί μοναδικής αξίας και δυναμικότητας αναπτυξιακό κεφάλαιο, καθώς δρα συμπληρωματικά προς τα προϊστορικά - Μινωικά μνημεία της ανατολικής Κρήτης, προβάλλουν τα Μεσαιωνικά - Αναγεννησιακά στοιχεία της δυτικής Κρήτης.

Αποφασιστική σημασία για τη διάσωση και ανάδειξη της παλιάς πόλης είχαν, μεταξύ άλλων, οι εξής αποφάσεις και ενέργειες στις 10ετίες 1970-80. Εκπόνηση και θεσμοθέτηση ειδικού κανονικού σχεδιασμού, απόκτηση του φρουρίου Τορτέτζα από το δήμο Ρεθύμνης και αναστήλωση σημαντικών μερών του, αναστήλωση του Ενετικού λιμανιού.

Με τις παραπάνω ενέργειες του Δήμου το θέμα της προστασίας και ανάδειξης της Παλιάς Πόλης προωθήθηκε με επιστημονική μέθοδο και έγινε ευρύτερα γνωστό στον ελληνικό χώρο αλλά και διεθνώς. Στη 10ετία του '90 το Πρόγραμμα προστασίας και ανάδειξης της παλιάς

πόλης προωθήθηκε από το δήμο ουσιαστικά. Το Μάρτιο του 1991 διατυπώθηκε από το δήμαρχο και εγκρίθηκε από το δημοτικό συμβούλιο μια ολοκληρωμένη πρόταση εξυγίανσης, εκσυγχρονισμού και ανάδειξης της παλιάς πόλης. Εκπονήθηκαν οι αντίστοιχες μελέτες. Υποβλήθηκαν στην ΕΟΚ και χρηματοδοτήθηκαν οι μελέτες των υδραυλικών έργων. Πραγματοποιήθηκε η ανάπλαση των ανατολικής παραλίας (χερσαίο τμήμα) η ανάδειξη της «Τορτέζας» με την κατασκευή του θεάτρου «ΕΡΩΦΙΛΗ» και την αναστήλωση σημαντικών κτισμάτων της.

Εδώ προβλέπονται επιμέρους έργα διαμόρφωσης και αποκατάστασης όπως πλακοστρώσεις στους δρόμους, αισθητική ανάπλαση των κοινόχρηστων χώρων, πλατειών, μικροχώρων, κηπαρίων κλπ., φωτισμός μνημείων, μνημειακών συνόλων, τα οποία επιβάλλει η ιστορική αρχιτεκτονική και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του παλαιού Ρεθύμνου. Ακόμα, ολοκληρώθηκε η αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου της παλιάς πόλης μαζί με τον καθορισμό ειδικών όρων δόμησης και το χαρακτηριστικό διατηρητέων κτιρίων. Ολοκληρώθηκε η μελέτη και ο χαρακτηρισμός ως παραδοσιακών 59 οικισμών του νομού Ρεθύμνης, ενώ

Πραγματοποιήθηκαν και συνεχίζουν να πραγματοποιούνται απαλλοτριώσεις και αποκαταστάσεις κτισμάτων.

Τα έργα αναπλάσεων, προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς στο νομό Ρεθύμνης δεν έχουν πραγματοποιηθεί στο σύνολό τους ακόμη και συνεχίζονται.

Η παλιά πόλη του Ρεθύμνου έτσι θα αναδειχθεί σε ιστορικό - πολιτιστικό - οικιστικό - τουριστικό - οικονομικό κέντρο και αναμένεται να λειτουργεί ως πόλος έλξης και διεθνούς ακτινοβολίας, ενταγμένος σ' έναν ευρύτερα προνομιακό χώρο, αποτελούμενο από αρχαιολογικούς θησαυρούς, όπως η αρχαία Ελεύθερνα, το υστερομινωϊκό νεκροταφείο

Αρμενων, το Ιδαίον Λντρον και βραβευμένα μνημεία όπως η ιστορική μονή Αρκαδίου, το μοναστήρι της Αγίας Ειρήνης, η μονή Πρεβέλη και οι βενετσιάνικοι περιαστικοί οικισμοί με τα εκπληκτικά διατηρητέα κτίρια του 17^{ου} αιώνα. Δεν πρέπει να παραβλέψουμε τέλος την εκπόνηση και εφαρμογή ενός προγράμματος βελτίωσης της τουριστικής υποδομής της παλιάς πόλης με στόχο την ορθή τουριστική της ανάπτυξη.

Την υλοποίηση του προγράμματος ανέλαβε το γραφείο προγραμματικής συντήρησης της παλιάς πόλης Ρεθύμνου, του Δήμου Ρεθύμνης.

Πρόκειται για ένα πρόγραμμα μεγαλόπνοο που φιλοδοξεί να αποδείξει στην πράξη ότι ο πολιτισμός μπορεί να έχει και οικονομικά οφέλη και ότι η πολιτιστική ανάπτυξη ενός τόπου, μιας κοινωνίας μπορεί να αναβαθμίσει τη ζωή των μόνιμων κατοίκων και μελών της αλλά και να προσφέρει μοναδικές, υψηλού επιπέδου υπηρεσίες στους επισκέπτες και μη μόνιμους κατοίκους της. ακόμα, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να αναλάβει τέτοιες γενναίες πρωτοβουλίες αρκεί να υπάρχει όραμα και θέληση. Το πρόγραμμα κληρονομιάς και αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας της παλιάς πόλης του Ρεθύμνου λοιπόν, μπορεί να γίνει παράδειγμα προς μίμηση και για άλλους δήμους της χώρας που επιθυμούν την ανάδειξη και προβολή των πολιτιστικών και φυσικών τους πόρων, την τουριστική ανάπτυξη με συμβατές χρήσεις, την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων τους και τη διασφάλιση των κοινωνικοοικονομικών δραστηριοτήτων.

Το 1997 ήταν μια πολύ καλή χρονιά για την Ελλάδα από την άποψη της δραστηριοποίησης στον τομέα του πολιτισμού με την ευκαιρία της ανακήρυξης της Θεσσαλονίκης Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης. Ο θεσμός ξεκίνησε πριν από δεκαπέντε

χρόνια με πρόταση της τότε υπουργού πολιτισμού της Ελλάδας Μ. Μερκούρη, με πρώτη πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης, το 1987 την Αθήνα.

Οι υπουργοί Πολιτισμού της Κοινότητας κατέληξαν στην απόφαση αυτή, την ανακήρυξη δηλαδή κάθε χρόνο: μιας πόλης από τα κράτη - μέλη της ευρωπαϊκής κοινότητας ως πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης, με στόχο να γίνει πραγματικότητα ο «νέος ευρωπαϊκός πολιτιστικός χώρος» αφού διαπίστωσαν ότι το μέλλον της Ευρώπης στο διεθνοποιημένο κόσμο θα πρέπει να είναι πριν απ' όλα πολιτιστικό.

Έτσι, για δεύτερη φορά μέσα στα δέκα χρόνια λειτουργίας του θεσμού η Ελλάδα με τη Θεσσαλονίκη γίνεται το κέντρο του πνεύματος και της τέχνης στην Ευρώπη.

Οργανώθηκαν και προγραμματίστηκαν σειρά από εκθέσεις, με λαμπρότερη αυτή των θησαυρών του Αγίου Όρους,, συνέδρια, συμπόσια, συναντήσεις, καλλιτεχνικές παραγωγές (θέατρο, μουσική, χορός) και το πιο σημαντικό, επεμβάσεις και κατασκευές για την εξασφάλιση υποδομής για τα μελλοντικά πολιτιστικά προγράμματα της πόλης (θεάτρων, εκθεσιακών χώρων, πολυδύναμων χώρων στέγασης των τεχνών). Έτσι η Θεσσαλονίκη, των Βαλκανίων με το βυζαντινό χρώμα, το φιλόξενο λιμάνι του Θερμαϊκού με την εξαιρετική κουζίνα, το σημείο συνάντησης λαών με πλούσια παράδοση και διασταύρωσης πολιτισμών, μπορεί ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του τουρίστα ή επισκέπτη που συνδυάζει τον πόθο του ταξιδιού με την περιέργεια του πνεύματος.

IV. ΑΝΑΠΤΥΞΗ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ - ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, ΣΤΟΝ ΤΟΥΡΙΣΜΟ ΤΗΣ. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ M.E.D. PLUS.

Η ανάπτυξη με την αρχική της έννοια σημαίνει εξάπλωση, επέκταση, πρόοδος, προβολή. Σημαίνει το «γίγνεσθαι», ξεκινώντας από το «είναι». Με άλλα λόγια δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια απλή αύξηση των υλικών πόρων. Η μαζική χρήση των τεχνολογιών και της πληροφόρησης και η αύξηση της παραγωγικότητας που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες επιφέρουν αλλαγές που απαιτούν ριζική αναθεώρηση των κλασικών μορφών ανάπτυξης. Τώρα πια στον 21^ο αιώνα μια πρωτοβουλία σταθερής και μόνιμης προόδου δεν θα μπορέσει να επιτευχθεί αν δεν βασιστεί και στον πολιτισμό και αν δεν ακολουθήσει αναπτυξιακά μοντέλα τέτοια, που να ξεκινούν από την πολιτιστική πολυμορφία, το σεβασμό στο φυσικό, οικιστικό, «ιστορικό» περιβάλλον και να στηρίζονται στα επιτεύγματα της επιστήμης και των σύγχρονων τεχνικών.

Στο πλαίσιο του σεβασμού της ιστορικής ταυτότητας και παράδοσης κάθε λαού, η δημιουργία ενός πολιτιστικού συμβολαίου, βαλκανικού, μεσογειακού, ευρωπαϊκού και γιατί όχι παγκόσμιου, είναι η ασφαλέστερη προοπτική ανάπτυξης.

Μέσα από ένα φάσμα κοινών αξιών, λειτουργιών και ιστορικής μνήμης αλλά και μέσα από τη διατήρηση της εθνικής :μας ταυτότητας και ιδιαιτερότητας, μπορούμε να ανιχνεύσουμε δρόμους μόνιμης σύνδεσης και συνεργασίας με τους λαούς των Βαλκανίων και της Μεσογείου μέσα από -τον τομέα του πολιτισμού.

Ο πολιτισμός είναι μια καθολική μορφή κοινωνικής συνείδησης και

μέσο κοινωνικής αυτογνωσίας και δεν περιλαμβάνει μόνο την Τέχνη, τη Γνώση και το Στοχασμό αλλά την ίδια τη ζωή σ' όλες της τις μορφές και τις ποικιλίες. Συγκροτεί το σύστημα αξιών και ιδεών που προσδιορίζουν και συνθέτουν έναν τρόπο κοινωνικής συμπεριφοράς, έναν κώδικα ανθρώπινης επικοινωνίας. Για το λόγο αυτό ο πολιτισμός δεν απεικονίζει μόνο το είδωλο, αλλά δημιουργεί και το πρόσωπο, της κοινωνίας.

Η υιοθέτηση μιας νέας αντίληψης για τον πολιτισμό συνεπάγεται αλλαγή στρατηγικής σε ευρύτερες περιοχές των δραστηριοτήτων- μας. Και είναι απολύτως αναγκαία η χάραξη ενός γενικού πλαισίου κατευθύνσεων σε τομείς όπως: η εκπαίδευση, τα Μ.Μ.Ε., ο Τουρισμός, η Περιφερειακή Ανάπτυξη και Αποκέντρωση, το περιβάλλον, η Εκκλησία, ο ελεύθερος χρόνος και η αναψυχή κλπ. Και δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Πολιτισμός μπορεί να «τελείται» στους χώρους των γραμμάτων, των Τεχνών και των Επιστημών, αλλά αναπαράγεται, φιλτράρεται και διαδίδεται κυρίως μέσα από την Εκπαίδευση και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Ο σχεδιασμός μας πρέπει να βασίζεται στην αντίληψη ότι η ποιότητα του χώρου και του περιβάλλοντος, η προστασία της παράδοσης, της πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μας, η διατήρηση και προβολή των μνημείων, η διατήρηση της ταυτότητας μας, του μέτρου και της αισθητικής, δεν αποτελούν μόνο το ποιοτικό στοιχείο της Ανάπτυξης, αλλά μακροπρόθεσμα είναι προϋπόθεση και για την οικονομική μας επιβίωση.

Η Ελλάδα ανήκει σε μια ομάδα τουριστικών χωρών που έχουν εξειδικευθεί στον τουρισμό διακοπών και βρίσκονται στη λεκάνη της Μεσογείου. Οι περισσότερες απ' αυτές τις χώρες (Ισπανία, Ιταλία, Μάλτα, Κύπρος, Τυνησία, Μαρόκο, Τουρκία) έχουν αναπτυγμένο

τουριστικό τομέα και συνδυάζουν τις διακοπές με δυνατότητες γνωριμίας ενός πλούσιου πολιτιστικού και ιστορικού παρελθόντος.

Η προνομιούχος θέση της Ελλάδας στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης, το ήπιο κλίμα της, η μεγάλη- ηλιοφάνεια, το μήκος των ακτών της (πάνω από 15.000 χλμ.) και η ασυνήθιστη ομορφιά τους, το μοναδικό νησιωτικό σύμπλεγμα (1.000 περίπου νησιά) που διαθέτει, αποτελούν φυσικά, συγκριτικά πλεονεκτήματα που της δίνουν μοναδικότητα στην ανάπτυξη του τουριστικού προϊόντος.

Παράλληλα είναι πλέον δεδομένο ότι η πολιτιστική δαπάνη αποτελεί σημαντική βασική επένδυση με πολλαπλά άμεσα ή έμμεσα κοινωνικά, οικονομικά και εθνικά οφέλη αποτελώντας τμήμα της υποδομής άλλων παραγωγικών τομέων. Κατά συνέπεια, τόσο η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και η σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή σε όλους τους τομείς των γραμμάτων και των τεχνών χρειάζονται ιδιαίτερη μέριμνα και αρωγή από την πολιτεία με τη λήψη θεσμικών, νομοθετικών και οικονομικών μέτρων. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατόν -να στηριχθεί παράλληλα και η ολοένα και περισσότερο δραστηριοποιούμενη ιδιωτική πρωτοβουλία στο πλαίσιο μιας σύγχρονης συνολικής πολιτιστικής άποψης.

Στις μέρες μας ο πολιτισμός αναδεικνύεται σε σημαντικότατο μοχλό ανάπτυξης των κρατών, ιδιαίτερα μετά την πολιτική, οικονομική και κοινωνική σύγχυση που επέφεραν οι κοσμογονικές αλλαγές στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Η πολιτιστική συνεργασία για τη δημιουργία της νέας Ενωμένης Ευρώπης, με τη διαμόρφωση ενιαίας ευρωπαϊκής συνείδησης, χωρίς παράλληλα να αγνοείται η ιδιαίτερη πολιτισμική παράδοση των επιμέρους χωρών αποτελεί πρωταρχικό αίτημα των καιρών, που διαγράφεται έντονα στην πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιδιαίτερα σήμερα που η Ευρώπη

προσπαθεί να διαφυλάξει την πολιτιστική της κληρονομιά από την αμερικανική πολιτιστική «επίθεση» όλες οι ευρωπαϊκές χώρες πρέπει να βρίσκονται σε εγρήγορση.

Η Ελλάδα, χώρα με σημαντικότερη πολιτιστική κληρονομιά, καλείται σήμερα να αξιοποιήσει την ευκαιρία να αναγάγει την πολιτιστική ανάπτυξη σε ύψιστη προτεραιότητα της.

Παράλληλα δε με αυτό το στόχο - πλαίσιο της «πολιτιστικής . ανάπτυξης», το οποίο θα επιφέρει αλλαγές κοινωνικές (προστασία πολιτιστικής ταυτότητας, συνείδηση πολιτιστικής αξίας και ιδιαιτερότητας), -πολιτικές (ενδυνάμωση του ρόλου και της εικόνας της σύγχρονης Ελλάδας η οποία μπορεί να συνθέτει και να εκφράζει πολιτιστικά τον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, την περιοχή της βαλκανικής, όσο και το χώρο της ανατολικής Μεσογείου), λειτουργεί και το επίπεδο της «οικονομικής ανάπτυξης» το οποίο εκφράζεται τόσο με τη συνείδηση πολιτισμού -τουρισμού, όσο και με την παρέμβαση στην αγορά εργασίας.

Είναι γνωστό ότι η τουριστική επέκταση έχει αλλάξει το πρόσωπο του κόσμου και η ανθρωπότητα χωρίστηκε σε λαούς οι οποίοι «αγοράζουν», διακοπές και σε λαούς που αποτελούν διακοπές ή σε χώρες «αποστολείς» και χώρες «δέκτες» τουριστών - επισκεπτών. Με το 88,9% των ξένων τουριστών να προέρχονται από χώρες της Ευρώπης, 2,30% από την Αμερική περίπου 7% από την Ασία, 0,75% από την Αφρική και 0,44% από την Ωκεανία, η Ελλάδα φιγουράρει ανάμεσα στις 15 πρώτες χώρες, «δέκτες» τουριστών στον κόσμο και όχι από άποψη τουριστικών εισπράξεων με κύριους στύλους της τουριστικής της οικονομίας τον ήλιο και τα αρχαιολογικά και ιστορικά της μνημεία.

Η απασχόληση στον τουριστικό τομέα εκτιμάται ότι ανέρχεται περίπου στο 10% της συνολικής απασχόλησης (6,1% άμεση -3 ,9

έμμεση).

Σημειώνουμε επίσης ότι ο Τουρισμός συμμετέχει με ποσοστό πάνω από 9% στο ΑΕΠ της χώρας.

Σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Μανίλας για τον Τουρισμό, οι Πολιτιστικές και Περιβαλλοντικές Αξίες ενός τόπου, αποτελούν «θεμελιώδη πόλο έλξης του Τουρισμού μιας χώρας» και είναι «τα πνευματικά στοιχεία» που πρέπει να προηγούνται των «τεχνικών και υλικών στοιχείων» ως *sine qua non* της οποιασδήποτε τουριστικής ανάπτυξης.

Άλλωστε, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, δεν πρέπει, να λησμονούμε ότι η δράση της Κοινότητας περιλαμβάνει στους βασικούς στόχους της, τη «συμβολή στην ανάπτυξη των Πολιτισμών των κρατών -- μελών» (άρθρο 3, σημείο 0).

Στα πλαίσια λοιπόν της ετήσιας ενεργοποιούμενης «Τουριστικής Κατανάλωσης» προσφέρεται στους μη μόνιμους επισκέπτες (τουρίστες), πέραν των προϊόντων και υπηρεσιών και το «σύνολο των πολιτιστικών αξιών» του χώρου ή της χώρας υποδοχής υπό μορφή:

Ø συγκεκριμένων στοιχείων του φυσικού και τεχνικού περιβάλλοντος

Ø πολιτιστικών στοιχείων που παράγονται από τις κοινωνίες που υποδέχονται και φιλοξενούν τους τουρίστες.

Η τουριστική προσφορά σήμερα στα πλαίσια της διαμόρφωσης της με τη βοήθεια των σύγχρονων οικονομικών τεχνικών, οφείλει να έχει σαν κύριο γνώρισμα την επιβεβλημένη και συστηματική χρήση αξιοποίησης και προβολής των συντελεστών της στον ευρύτερο χώρο, με αφορμή την ήδη απελευθερωμένη Ευρωπαϊκή Αγορά σε κάθε της λεπτομέρεια.

Η δέσμη της τουριστικής προσφοράς επομένως θα πρέπει να

διασκευαστεί σαν σύγχρονος μηχανισμός παραγωγής, μιας νέας, εξαιρετικά ενδιαφέρουσας συνιστώσας, όπου θα συμπεριλαμβάνονται οι παρακάτω παράγοντες:

- Ø Φυσικοί
- Ø Ιστορικοί, πολιτιστικοί, εθνολογικοί (πληθυσμός, ιδιοσυγκρασία, ήθη και έθιμα, ιστορικοί χώροι, πολιτιστικές εκδηλώσεις κλπ.).
- Ø Μέσα εξυπηρέτησης
- Ø Τιμολογιακή πολιτική.
- Ø Τεχνικοί παράγοντες (υποδομή - ανωδομή)
- Ø Τρόπος υποδοχής.
- Ø Εκπαίδευση προσωπικού.

Στα πλαίσια των κατευθυντήριων γραμμών που χάραξε η συνθήκη του Μάαστριχτ, διορθώνεται και το πρόγραμμα M.E.D. PLUS. Σύμφωνα με το άρθρο 128 της συνθήκης που αφορά στον πολιτισμό και στην πολιτιστική κληρονομιά:

1. Η κοινότητα συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών

- μελών και σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά.

2. Η δράση της Κοινότητας αποσκοπεί στην ενθάρρυνση: της συνεργασίας μεταξύ κρατών - μελών και αν αυτό είναι αναγκαίο, υποστηρίζει και συμπληρώνει τη δράση τους στους εξής τομείς:

- Ø βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών,
- Ø διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

ευρωπαϊκής σημασίας,

Ø μη εμπορικές πολιτιστικές ανταλλαγές,

Ø καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, συμπεριλαμβανομένου του οπτικοακουστικού τομέα.

3. Η Κοινότητα και τα κράτη - μέλη ευνοούν τη συνεργασία με τρίτες χώρες και τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς στον πολιτιστικό τομέα και ειδικότερα με το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Κάτω από αυτή τη θεώρηση οι απαιτήσεις για τη γνώση και την προστασία των πολιτιστικών μαρτυριών των μεσογειακών περιφερειών, θεωρούνται ικανή και αναγκαία συνθήκη για την αρμονική ανάδειξη της κοινής Ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας. Στην εισήγηση του περιγράμματος MED PLUS διαβάζουμε: «... η ιστορία της μεσογειακής λεκάνης είναι συνδεδεμένη με τη γέννηση και την εξάπλωση ισχυρών πολιτισμών που αναπτύχθηκαν μέσα από τη θάλασσα η οποία λειτούργησε σαν δρόμος επικοινωνίας και διέλευσης^ σαν δρόμος οικονομικών και πολιτιστικών ανταλλαγών. Η μεσογειακή οδός είναι το κοινό στοιχείο όλων των πολιτισμών που αναπτύχθηκαν σ' αυτήν και έχουν αφήσει βαθιά ίχνη στον τρόπο ζωής, στα ήθη, στα έθιμα, στις παραδόσεις,, στη γλώσσα. Είναι αυτά τα ίχνη που προτείνουμε να ακολουθήσουμε γιατί απ' αυτά μπορούμε να αναδείξουμε και να επαναπροσδιορίσουμε τις κοινές πολιτιστικές μας καταβολές και να προσεγγίσουμε τη ζητούμενη κοινή ευρωπαϊκή μας ταυτότητα [...]. Μέσα στο νέο ευρωπαϊκό περιβάλλον, η κρίση της εθνικής αλλά και της περιφερειακής πολιτιστικής ταυτότητας, αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα.

Για να μπορέσουμε να συνυπάρξουμε με τις ιδιοτυπίες μας πρέπει να καταφύγουμε στο μεγάλο οπλοστάσιο των πολιτιστικών αξιών. Όλα τα φυσικά πλεονεκτήματα, όλα τα ιστορικά και πολιτιστικά ευεργετήματα του μεσογειακού χώρου, πρέπει να αξιολογηθούν και να αξιοποιηθούν».

Διαπιστώνουμε- ότι ο (προσανατολισμός της αναπτυξιακής πολιτικής προς την κατεύθυνση του πολιτισμού; με επίκεντρο τον άνθρωπο, αποτελεί πρόκληση των καιρών.

Το προαναφερθέν πρόγραμμα περιλαμβάνει συγκεκριμένο πλαίσιο στόχων αναπτυξιακής στρατηγικής και άξονες δράσης που σχετίζονται με έναν ή περισσότερους στόχους. Συγκεκριμένα:

Στόχος 1

- Ø Προστασία, ανάδειξη και προβολή των Μεσογειακών πολιτισμών.

Στόχος 2

- Ø Ανάπτυξη, ενίσχυση και διάδοση της σύγχρονης δημιουργίας των Μεσογειακών Περιφερειών.

Στόχος 3

- Ø Εισαγωγή και εφαρμογή προηγμένης τεχνολογίας στους τομείς πολλαπλασιασμού, διάδοσης και επιχειρησιακής εκμετάλλευσης των πολιτισμικών προϊόντων.

Στόχος 4

- Ø Αναβάθμιση και εμπλουτισμός των παρεχομένων υπηρεσιών και τεχνικών στον τομέα του πολιτισμού.

Στόχος 5

- Ø Ανάδειξη της δυναμικής σχέσης του πολιτισμού με τον τουρισμό και το περιβάλλον.

Στόχος 6

- Ø Δημιουργία διαμεσογειακών πολιτισμικών δικτύων.

Στόχος 7

- Ø Ενίσχυση της επαγγελματικής κατάρτισης των νέων σε

δραστηριότητες σχετικές με την ανάδειξη των τοπικών πολιτισμών.

Από τους άξονες δράσης που σχετίζονται με το στόχο 5, που κυρίως μας ενδιαφέρει, επισημαίνουμε:

- ✚ Τη δημιουργία δικτύου Πολιτιστικών Πάρκων και Κέντρων των Μεσογειακών πολιτισμών, με βασικούς άξονες τα Πανεπιστήμια, τα Μουσεία και τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.).
- ✚ Την αξιολόγηση και το συσχετισμό των βιομηχανικών μνημείων με αρχιτεκτονική ιδιαιτερότητα και των παραδοσιακών τεχνών στο μεσογειακό χώρο.
- ✚ Τη μελέτη του «περίπλου» των νησιωτικών περιφερειών της Μεσογειακής Ευρώπης, με έκδοση βιβλίων, ταινιών, εικόνων, χαρτών κλπ.
- ✚ Τη δομή, τη σύνθεση και τις αρμοδιότητες των φορέων προστασίας, ανάδειξης και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✚ Την εφαρμογή νέων μεθόδων στην αναστήλωση, ανάδειξη, ανάπλαση και προβολή αρχαιολογικών χώρων και επαξίως αρχαιοτήτων καθώς και στη συντήρηση και αποκατάσταση αρχαιολογικών ευρημάτων και έργων τέχνης.
- ✚ Τις παρεμβάσεις στα μέσα διάδοσης και αναπαραγωγής των τοπικών πολιτισμών με τηλεοπτικές, κινηματογραφικές και μουσικές παραγωγές.

Τέλος, το πρόγραμμα βασίζεται σε δύο θεματικές ενότητες:

A. Πολιτισμός

B. Πολιτιστική κληρονομιά

Η πρώτη περιλαμβάνει τη σύγχρονη δημιουργία (εικαστικές και

παραδοσιακές τέχνες, μουσική - χορός -θέατρο, γράμματα, κινηματογράφος -τηλεόραση / ενώ η δεύτερη την κινητή κληρονομιά (αντικείμενα αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας, έργα τέχνης) και την ακίνητη (τόποι ιστορικής σημασίας, οικιστικά σύνολα, μεμονωμένα μνημεία).

Τουρισμός και Κοινωνία

Στο σημείο αυτό όμως πρέπει να γίνουν ορισμένες επισημάνσεις που αφορούνε την επίδραση που έχει ο τουρισμός στην κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική, περιβαλλοντική δομή των τόπων «δεκτών»,

Η μεγάλη ανάπτυξη του τουρισμού κατά τη μεταπολεμική περίοδο, επέδρασε στη διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας, των περιοχών - αποδεκτών τουριστών. Παράλληλα όμως, επέδρασαν και οι ίδιοι οι τόποι - δέκτες και ο πολιτισμός τους στους επισκέπτες, επιβεβαιώνοντας αυτό που όλοι λίγο -πολύ γνωρίζουμε ως συνέπεια της «συνάντησης τουρίστα - ντόπιου».

Η Ελλάδα σαφώς επηρεάστηκε από τις συμπεριφορές των ξένων επισκεπτών, τις πολιτιστικές, οικονομικές, κοινωνικές διαφορές, τα ξένα πρότυπα ή την ξενοφοβία. Αλλά και οι ξένοι τουρίστες επηρεάστηκαν από τη δομή της ελληνικής κοινωνίας, τον πολιτισμό, την παράδοση, το φυσικό περιβάλλον της Ελλάδας.

Έτσι, στην Ελλάδα - αλλά και σ' όλο τον κόσμο - η τουριστική ανάπτυξη ανέδειξε και προστάτεψε σε πολλές περιπτώσεις το φυσικό, ιστορικό, πολιτιστικό πλούτο των περιοχών, αλλά παράλληλα επιβάρυνε με τραγικό τρόπο το φυσικό και δομημένο περιβάλλον και επέδρασε στην κακή ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Ακόμη, ενθάρρυνε την ανάπτυξη μιας λανθασμένης επιχειρηματικής φιλοσοφίας και πρακτικής που συσσώρευσε προβλήματα.

Η εμπορικοποίηση, ο ανταγωνισμός, η εκμετάλλευση, η οικονομική εξάρτηση, η αστικοποίηση των μικρών - παρθένων ως τότε - τόπων, ή υπερσυγκεντρωση επιχειρήσεων και πελατών - τουριστών, λειτούργησαν και αυτά ως επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης και επέδρασαν στο κοινωνικό - πολιτιστικό περιβάλλον των νεοελλήνων.

Ο Τουρισμός, βεβαίως, αναβίωσε έθιμα, παραδοσιακά γλέντια, διέσωσε μνημεία μοναδικής ιστορικής αξίας, πρόβαλλε το κοινωνικό προφίλ του έλληνα αγρότη και ψαρά. Ωστόσο το ελληνικό φολκλόρ έχασε την αυθεντική του ταυτότητα και ντύθηκε το πιο εμπορικό του πρόσωπο. Ο μαζικός τουρισμός επέδρασε με το χειρότερο τρόπο, διότι η λογική του τουριστικού γκρουπ έδινε τυποποιημένη πνευματική - πολιτιστική τροφή στους ξένους επισκέπτες - τουρίστες και δεν επέτρεπε την εις βάθος αναζήτηση της ελληνικής παράδοσης και ιστορίας. Η βελτίωση του τουριστικού προϊόντος αποτελεί βασική αναπτυξιακή επιδίωξη, η οποία όμως σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να οδηγεί σε αλλοίωση του κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της χώρας ή του χώρου υποδοχής. Τούτο συνεπάγεται ότι η προσπάθεια για την τόνωση της οικονομικής δραστηριότητας δια μέσου του τουρισμού πρέπει να λάβει υπόψη της και τις κοινωνικές επιπτώσεις.

Τα προγράμματα, όμως, έχουν αλλάξει σημαντικά. Σύμφωνα με τη διακήρυξη της Μανίλας για τον τουρισμό και τη συνθήκη του Μάαστριχτ που προαναφέραμε, η βελτίωση του τουριστικού προϊόντος της Ευρώπης, που είναι και το ζητούμενο για την Ευρωπαϊκή Ένωση, περνά μέσα από δρόμους που εναρμονίζουν μέτρα και προγράμματα ανάπτυξης με παραμέτρους την προστασία του φυσικού, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η ανάπτυξη των θεσμικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, βελτιώνει σημαντικότερα την ποιότητα του «Τουριστικού Προϊόντος» συμβάλλοντας αισθητά:

στην αύξηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας του τομέα. Συγχρόνως, όμως, ενισχύει την ικανότητα του χώρου ή της χώρας υποδοχής να κρατήσει την προσωπικότητα της, η οποία κινδυνεύει να αλλοιωθεί όταν το μέγεθος του «μη μόνιμου πληθυσμού» υπερβεί κάποιο όριο. Το τελευταίο αποτελεί ένα κρίσιμο σημείο, η υπέρβαση του οποίου θα δημιουργήσει όλο και μεγαλύτερες ανάγκες πολιτιστικής ανάπτυξης και ευαισθησίας του κοινωνικού χώρου, για να ανταποκριθεί αυτός σε μια εύρυθμη σχέση «μόνιμου» και «μη μόνιμου πληθυσμού». Για τα σημερινά μεγέθη του τουριστικού ρεύματος, μόνο εάν η τουριστική ανάπτυξη προχωρήσει ταυτόχρονα με την πολιτιστική ανάπτυξη, μπορεί να είναι βέβαιο ότι η περαιτέρω μεγέθυνση του τουρισμού θα έχει θετικότερα κοινωνικοοικονομικά αποτελέσματα.

Ο μαζικός τουρισμός που στάθηκε αφορμή για την κατακόρυφη ανάπτυξη των τουριστικών περιοχών, αλλά και κάποιες ειδικές μορφές τουρισμού που αναπτύχθηκαν (π.χ. θαλάσσιος, ορεινός, χειμερινός, επαγγελματικός κλπ. τουρισμός) αναθεωρούνται ως προς τον τρόπο που υποστηρίχθηκαν και γίνεται προσπάθεια να ανακαλυφθούν νέες τουριστικές διαδρομές, νέοι προορισμοί και νέα ταυτότητα στην τουριστική δραστηριότητα, ώστε να μην επιβαρύνεται πλέον το φυσικό περιβάλλον, Ο θρησκευτικός, ο ιαματικός, ο αθλητικός, ο περιηγητικός - περιπατητικός τουρισμός, ο τουρισμός περιπέτειας, ο αγροτουρισμός κλπ. γίνονται ασπίδα προστασίας του φυσικού, ιστορικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος των τόπων - δεκτών.

Ακόμα, οι πολιτιστικές, - περιβαλλοντικές παρεμβάσεις έχουν δρομολογηθεί (αναπλάσεις, αναστηλώσεις, προστασία φυσικών και ιστορικών μνημείων κλπ.) αλλά το πιο σημαντικό, έχουν δρομολογηθεί προσπάθειες για την ουσιαστική αναβίωση της ιστορικής ταυτότητας των λαών ενάντια στην εμπορευματοποίηση της. Στόχος είναι η

προστασία και διάσωση της προσωπικότητας των χωρών - μελών που κινδυνεύει να χαθεί από το μέγεθος του τουριστικού ρεύματος και την αλλοτρίωση των μόνιμων κατοίκων, αλλά και την αλλοίωση των τόπων που αναπτύχθηκαν.

Μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι βέβαια για τις θεσμικές ρυθμίσεις και τις άμεσες ενέργειες (εκπόνηση προγραμμάτων και δρομολόγηση τους) που προασπίζουν την ισορροπία ανάμεσα στην ανάπτυξη και την παροχή υπηρεσιών, την επικοινωνία - συνάντηση των λαών και τη διαφύλαξη και προβολή της τοπικής ιδιαιτερότητας, δεν πρέπει όμως - και κυρίως κατά την εκπόνηση προγραμμάτων - να ξεχνάμε εκείνους τους παράγοντες που συνιστούν την καλούμενη «κρίση της πολιτισμικής μας ταυτότητας»; Θ! παράγοντες αυτοί είναι:

- Ø η συντελούμενη πολιτιστική εισβολή μιας υποβαθμισμένης και τυποποιημένης κουλτούρας,
- Ø η άναρχη και ραγδαία ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας (των προηγούμενων δεκαετιών),
- Ø η ανισοκατανομή του πολιτισμικού εθνικού προϊόντος, που προκαλεί την καλλιτεχνική και πνευματική ερήμωση της περιφέρειας,
- Ø η αδυναμία παραγωγής και δημιουργικής αφομοίωσης πολιτιστικών στοιχείων.

Οι παράγοντες αυτοί πρέπει να γίνουν αντικείμενο μακρόπνοης πολιτικής.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι ο ευρωπαϊκός χώρος υφίσταται σήμερα μεγάλης έκτασης πολιτιστική επιδρομή, που είναι εντονότερη στη Μεσογειακή λεκάνη, εξαιτίας της διακίνησης μεγάλου πλήθους τουριστών που αλλοιώνουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε

περιφέρειας. Γι' αυτό πρέπει να γίνει συνείδηση ότι τα μεγάλα και κρίσιμα προβλήματα είναι εξαρτώμενα και συνυφασμένα με το κυρίαρχο ζήτημα του πολιτισμού. Ειδικά στο μεσογειακό χώρο, με τις γεωγραφικές, κοινωνικές και ιστορικές του ιδιαιτερότητες, ο πολιτισμός μπορεί να αποτελέσει μέσο αλλά και στόχο για τη δημιουργία μιας σύγχρονης, αποκεντρωμένης και συγκροτημένης κοινωνίας.

Έτσι, σημείο εκκίνησης για την εκπόνηση ενός προγράμματος πολιτιστικής πολιτικής / πρέπει να είναι η αναφορά στη σύγχρονη πολιτιστική πραγματικότητα και ο προσδιορισμός του πολιτιστικού στίγματος μέσα στο μεσογειακό αλλά και ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Οι πολιτιστικές αξίες της κοινωνίας υποδοχής, όπως αυτές διαμορφώνονται και βιώνονται απ' αυτή και προστατευόμενες από τον κίνδυνο αλλοίωσης από την αύξηση του τουριστικού ρεύματος, συνιστούν αναπόσπαστο μέρος του «τουριστικού προϊόντος» και αποτελούν το θεμελιώδη πόλο έλξης του τουρισμού και ουσιώδη παράγοντα της υλοποίησης των αναπτυξιακών στόχων της χώρας.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Ελλάδα ως τουριστικός προορισμός δεν έχει πλέον περιθώρια ούτε εφησυχασμού και επανάπαυσης, αλλά ούτε και ολιγωριών και νέων λαθών. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των προορισμών που μάχονται για την απόκτηση ολοένα και μεγαλύτερων μεριδίων από τις μεγάλες τουριστικές αγορές, όπως αυτή της Γερμανίας, είναι πλέον ανελέητος και εξασκείται σ' όλα τα επίπεδα, από την τουριστική πολιτική των κυβερνήσεων μέχρι το είδος και τη μορφή των τουριστικών προϊόντων. Με τη γιγάντωση των τουριστικών οργανισμών και το μεταξύ τους πόλεμο για κυριαρχία στην αγορά, την ανάδειξη νέων προορισμών που προσφέρουν κάτι, το «διαφορετικό» σε προσιτές τιμές και την ενίσχυση του οικονομικού παράγοντα μεταξύ των βασικών κριτηρίων επιλογής προορισμού διακοπών, οι διαφορές που θα κρίνουν την καλύτερη ή τη χειρότερη θέση ενός προορισμού στη διεθνή αγορά, θα αφορούν στο εξής περισσότερο ειδικές «λεπτομέρειες», παρά γενικές εικόνες και τάσεις.

Γι' αυτό η προστασία και ανάδειξη του πολιτιστικού και φυσικού μας περιβάλλοντος θα πρέπει να είναι βασική επιδίωξη μιας αναπτυξιακής τουριστικής πολιτικής, η οποία σε συνδυασμό με μια «επιθετική» πολιτιστική πολιτική μπορεί να έχει ορατά και μετρήσιμα αναπτυξιακά και εθνικά οφέλη.

Βασική βέβαια προϋπόθεση είναι η προσπάθεια μη αλλοίωσης του κοινωνικού - πολιτιστικού χαρακτήρα του τόπου μας. Η συνεχής παρουσία πολιτισμού στον ελλαδικό χώρο στη διαδρομή της ιστορίας, από τα προϊστορικά χρόνια ως σήμερα, επιβάλλει την ανάγκη προβολής του τοπικού πολιτισμού (γιορτές, μουσική, έθιμα, αρχιτεκτονική) ώστε να γίνει σημείο αναφοράς και πόλος έλξης για τον τουρίστα αλλά και προστασίας του από τη μαζική και απρογραμματίστη τουριστική

ανάπτυξη. Με άλλα λόγια διεθνοποίηση μεν, αλλά και σεβασμός των τοπικών ιδιαιτεροτήτων.

Εξάλλου, ο πολιτισμός είναι το μέσο που επιλέγουμε για να αμυνθούμε σε κάθε προσπάθεια, υποδούλωσης μας, είναι η επιλογή της σκέψης από την ανακλαστική αντίδραση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✚ Βασιλείου Ρούπα: «Αρχές Τουρισμού», Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1995.
- ✚ Ν. Αιγινήτου: «Γενικά Αρχαί τουριστικής επιστήμης», Αθήνα 1995.
- ✚ Στέφανου Καραγιάννη: «Τουριστική Διαφήμιση», Εκδ. «Ελλην».
- ✚ J. P. Pasquaïini - B. Jacquot «Tourisme en Europe», Paris 1992.
- ✚ «Οι κοινωνικές επιπτώσεις του Τουρισμού στους νομούς Κέρκυρας και Λασιθίου», Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1995.
- ✚ «Κοινωνικές και Οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο νομό Κυκλάδων και ιδιαίτερα στα νησιά Ίος και Σέριφος κατά την περίοδο 1950-1980», Ε.Κ.Κ.Ε. (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών), Αθήνα 1989.
- ✚ Περιοδικό «The Art Magazine», No 24.
- ✚ Περιοδικό «Τουρισμός και Οικονομία», τεύχη'208, 214, 216, 217.
- ✚ «Ελληνικός Τουρισμός. Μύθοι και πραγματικότητα», συλλογή κειμένων, Αθήνα 1996.
- ✚ Πάρις Τσάρτας: «Τουρίστες, ταξίδια, τόποι. Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό», εκδ. Εξάντας.
- ✚ Μ. Λογοθέτη: «Τουριστική πολιτική», εκδ. Παπαζήση 1983.
- ✚ Π. Ν. Λύτρα: «Τουριστική ανάπτυξη, θεωρία και πράξη», εκδ. Παπαζήση 1983.